

Биљана Радовановић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

e-mail: biljana.radovanovic@filfak.ni.ac.rs

КОНЦЕПЦИЈА ЦЕЛОВИТОГ ЗНАЊА У ФИЛОЗОФИЈИ ВЛАДИМИРА СОЛОВЈОВА

Апстракт: У овом раду се бавимо идејом целовитог знања код Владимира Соловјова која прожима целокупно његово стваралаштво. Најпре анализирамо појмове свејединства и целовитости, који имају значајне улоге у руској религијској филозофији у оквиру теорије сазнања и антропологије. Затим се фокусирамо на специфичност Соловјовљевог одређења целовитог знања у односу на концепције ранијих словенофила, Хомјакова и Кирејевског, који су преузели ову концепцију из радова отаца источно-хришћанске цркве. Циљ нам је да кроз анализу концепције целовитог знања у филозофији Соловјова истакнемо разлику његовог одређења знања у односу на гносеолошка схватања која су доминирала у оквиру филозофске мисли на Западу. У том циљу нагласићемо његове ставове против емпиристичке и рационалистичке филозофске позиције, као и против скептицизма.

Кључне речи: Соловјов, свејединство, целовитост, знање, филозофија.

Владимир Сергејевич Соловјов [Владимир Сергѣевич Соловьѣв] (1853-1900), руски филозоф и песник, без сумње је средишња фигура руске мисли у другој половини XIX века.¹ У овом раду ћемо из његовог обимног опуса издвојити оне ставове који се тичу учења о целовитом знању. У наставку ћемо поменути значајне идеје других филозофа које су инспирисале и обликовале концепцију о целовитом знању. При томе нам биографски подаци дају важне упуте за разумевање његовог интелектуалног развоја. Такође, студијски боровци и духовна клима сведоче о утицајима који су одредили филозофску мисао Соловјова.

У периоду од 1864. до 1869. године завршио је гимназију, где је постао атеиста и материјалиста (након неколико година се поново враћа хришћанству), а 1869. је уписао Физичко-математички факултет Московског универзитета, да би након три године прешао на Историјско-филолошки факултет, који је завршио 1873. године. Током студија занимао се посебно за Спинозу и немачке филозофе, Шопенхауера, Е. Хартмана, Шелинга и Хегела. За годину дана је написао магистарски рад *Криза западне филозофије*.

¹ Он је син Сергеја Михајловича Соловјова (1820-1879), највећег историчара Русије. Мајка Владимира Соловјова, Поликсена Владимировна, била је украјинско-пољског порекла, међу чијим прецима је био истакнути религијски мислилац из XVIII века, Григорије Савич Сковорода (1722-1794). Старији брат Всеволд Соловјов (1849-1903) био је значајни руски писац историјских романа, а млађи брат Михаил (1862-1903) био је филолог и историчар, професор у гимназији и преводилац Платона. Сестра Поликсена (1867-1924) писала је песме и приче. Ови подаци сведоче у каквој интелектуалној средини је растао највећи руски филозоф друге половине XIX века.

Против позитивиста и одбранио га у Петрограду 24. новембра 1874. године. У то време Петербуршки универзитет је био снажно упориште позитивистичких идеја међу руским интелектуалцима. Стога је његова одбрана дисертације била важан догађај у академској јавности, која је узбуркала духове и укључила у дискусију и присталице позитивизма.²

Већ од 5. јануара 1875. као доцент на Московском универзитету држао је предавања из Историје филозофије, био је то курс из савремене немачке филозофије. У другој половини 1875. отишао је на студијски боравак у Лондон, где је проучавао мистичку и гностичку литературу (Беме, Парацелзус, Сведенборг, Кабала), али након тога изненада одлази на неколико месеци у Египат, што је он касније објаснио као „тајанствени позив Софије“, „Вечне Женствености“. Вратио се у Русију 1876. и поново је држао предавања на факултету. Међутим, дошавши у сукоб са професорима он је 1877. године напустио Москву и отишао да предаје на Петроградском универзитету. Те 1877. године објавио је свој први систематски, али нажалост недовршени, рад насловљен *Филозофске основе целовитог знања*,³ а наредне 1878. године одржао је циклус од 12 предавања насловљених *Предавања о Богочовечанству*, која су имала великог одјека у ондашњем друштву. Докторску дисертацију под називом *Критика апстрактних начела* одбранио је 6. априла 1880. године на Петроградском универзитету.

У назначеном периоду између две дисертације, од 1874. до 1880. године Соловјов је успео да потпуно развије своју религијско-филозофску концепцију у чијем средишту је била замисао свејединства.⁴ Идеја о свејединству је древна мисао, присутна у различитим религијским и филозофским учењима, као што су новоплатонизам, хришћански платонизам, разне варијанте религијско-мистичког пантеизма, учење позног Шелинга и др. Појам свејединства се пре свега односи на онтолошку проблематику. У оквиру учења о свејединству заступа се став да све бивствује у свему, односно да је свака поједина ствар делимична пројава читавог света у целини. Реч је о узајамном прожимању и уједно подељености делова који чине биће света, односно о његовом органском јединству. Поменути делови су идентични међу собом и са целином, али задржавају квалитативну особеност и индивидуалност.

Учење о свејединству је у руску филозофију посредством Фридриха Шелинга увео Соловјов.⁵ Под утицајем овог немачког филозофа Соловјов је своју концепцију

² О важности овог догађаја сведочи и податак да је Кавелин чак, за ову прилику, штампао посебну књижицу (*Априорна философија или Позитивна наука*) против магистарске тезе Соловјова.

³ Ова књига, *Филозофске основе целовитог знања*, је код нас објављена у оквиру трећег тома *Избраних дјела* (в. *Избрана дјела I, II, III*: 1994, 1995а, 1995б) Владимира Соловјова, насловљеног *Филозофски списи* (в. Соловјов 1995б). У овом раду анализирамо основне ставове изнете у делу *Филозофске основе целовитог знања*.

⁴ Николај Александрович Берђајев је управо идеју свејединства истакао као значајну за разумевање универзалистичке филозофије Владимира Соловјова који је, како он каже „...видео целовитост, свејединство света Божанског космоса, у којем нема одвајања делова од целине, нема непријатељства и сукоба, нема ничег апстрактног и ничег што само себе утемељује... Свејединство се не мисли апстрактно, већ конкретно, са уношењем у њега свих индивидуалних ступњева. Тако у теорији сазнања емпиризам, рационализам и мистицизам представљају одвојена начела која су погрешна у свом искључивом самопотврђивању, али садрже у себи делимичне истине, које ће ући у целовито сазнање слободне теософије.“ (Берђајев 2008: 122-123) Са овим ставом Берђајева се слаже и Фредерик Чарлс Коплстон који наглашава да централна теза у учењу Соловјова није она о Софији већ управо идеја о свејединству (Koplston 1992: 246).

⁵ Утицај Шелинга на руску филозофију и генерално културу је немерљив. У часопису *Мнемосина* московског друштва *Љубомудри* расправљало се интензивно и живо о идејама Шелингове филозофије. Његове идеје су долазиле у руску културу посредством ученика који су слушали његова предавања у Јени, Минхену, Берлину. Кирејевски је био директан Шелингов ученик и у свом тексту

назвао филозофијом свејединства.⁶ Сматрао је да његово учење доноси начело новог типа филозофирања. На трагу Соловјова, овим проблемом су се касније бавили Павле Флоренски, Николај Лоски, Михаил Булгаков и др. Учење о свејединству заузима значајно место у историји руске филозофије. Имајући у виду разрађеност проблематике свејединства, позицију која она заузима у концепцијама руских филозофа, озбиљност са којом се ова идеја развија и образлаже, као и број филозофа који заступају ово учење може се говорити о томе да се у оквиру руске филозофске мисли развија целовита *филозофија свејединства*.

Кувакин напомиње да је Соловјов своје учење о знању изградио управо у складу са концепцијом свејединства (Kuvakin 1994: 438). Идеју целовитог знања пак Соловјов је прихватио посредством словенофила, Алексеја Хомјакова и Ивана Кирејевског.⁷ Алексеј Хомјаков, зачетник словенофилства, преузео је појам целовитости од отаца источно-хришћанске цркве. У руској религијској филозофији појам целовитости се потом користио у теорији сазнања за изградњу концепта целовитог знања и у антропологији за изградњу концепта целовите личности и целовитости духа. Идеје и схватања разних словенофила о целовитој природи човека и људског знања систематизовао је Соловјов, али то није учинио у пуном обиму. Он је више пажње покљонио гносеолошком аспекту проблема целовитости, као што су критика варијанти апстрактног реализма и апстрактног рационализма и покушај да се насупрот њима заснује и даље развије гносеологија целовитог знања. Међутим, запоставио је антрополошке компоненте. У крајњој линији, код Соловјова концепт целовитог знања требало би да одговори на питање о смислу постојања човека као и на питање о крајњем циљу космичког и историјског развоја. Субјект поменутог процеса је човечанство као јединствени организам. Ову концепцију човечанства као целовитог организма Соловјов је позајмио од Огиста Конта.⁸ У основи оваквог приступа јесте уверење – развијено под утицајем Спинозе, Хегела и Шелинга – о реалности општег (универзалија). То је пантеистичка претпоставка која је у великој мери одредила његово учење о свејединству.

„Шелингов говор“ (1845) он је изложио његове основне идеје из минхенских и берлинских предавања. Кирејевски заступа став да је словенофилство заправо резултат настојања да се развије Шелингова позитивна филозофија (*Енциклопедија Руске филозофије* 2009: 984-986). Велики број руских мислиоца и песника усвојио је Шелингове идеје због његове тежње ка целовитости. При томе се ради о Шелинговим идејама из његовог позног периода (в. Schelling 1996).

⁶ О повезаности својих идеја са Шелинговом филозофијом говорио је и сам Соловјов. При томе је направио одклон од његове ране фазе и тај период је назвао „спекулативним пантеизмом“. С друге стране, преузео је неке Шелингове идеје из позног периода, попут аргументације против Хегелове филозофије, разлике између бивства и бивствовања, учења о свејединству и др.

⁷ Хомјаков и Кирејевски су настојали да формулишу филозофску мисао која би била усклађена са хришћанским учењем. При томе су критиковали рационалистичко пренаглашавање улоге разума у досезању истине и истицали важност чулног, религиозног и естетског искуства, као и интуиције. Иако су прокламовали потребу за повезивањем вере и ума ту синтезу је развио тек Соловјов инсистирајући на конкретном повезивању науке, филозофије и религије.

⁸ На развој руске филозофије значајан утицај су имале позитивистичке идеје. Тај утицај је присутан већ од објављивања Огист Контовог дела *Курс позитивне филозофије*. Соловјов је у својој магистарској тези нападао позитивизам, као и његову некритичку рецепцију у Русији која скреће у идолатрију. Затим је у посебном прилогу посвећеном Конту одбацио претензије позитивизма да буде „општи поглед на свет“, будући да је он систем посебних искуствених наука. Међутим, касније је у значајној мери изменио своје ставове о позитивизму. У тексту „Идеја човечанства код Огиста Конта“ (1898) Соловјов је истакао значај његове „позитивне религије“ и тумачења човечанства као органске целине, тј. једног бића.

Недовршени рад *Филозофске основе целовитог знања*, који се најпре појавио 1877. у часопису *Журнал министерства народне просвете* [*Журнал министерства народного просвещения*], био је заправо прва скица Соловјовљевог филозофског система, где је дата базична схема, назначени основни путокази и разрађени у главним цртама кључни делови (филозофија историје, логика и метафизика).⁹ Проблеми који су у том спису дотакнути средишњи су за стваралаштво Соловјова и њима ће се враћати у потоњим делима (*Предавања о Богочовечанству*, 1878; *Критика апстрактних начела*, 1880; *Оправдање добра*, 1897; *Теоријска филозофија*, постхумно).

Спис *Филозофске основе целовитог знања* започиње општеисторијским уводом у којем се каже да филозофија мора да одговори на питање о смислу нашег постојања, односно о циљу људске егзистенције. Поред тога што је одговор на ово питање циљ сваке филозофије, он би требало да буде и резултат личне упитаности о смислу властитог постојања (Соловјов 1995б: 145).

Говорећи о општем и крајњем циљу, ми претпостављамо појам развитака, а развијати се може само живи организам. Соловјов истиче значај Г. В. Ф. Хегела за формулисање *закона развоја*, будући да је он логички, односно у апстрактном облику, формулисао ову општу правилност. Соловјов одређује развој као низ иманентних промена органског бића који креће од датог стања и тежи одређеном циљу. При томе, сваки развој садржи три момента: почетно јединство, крајњи исход и низ међустања на овом путу, односно првобитну мешавину елемената, тј. њихово спољашње јединство, затим прелазну фазу одвојености саставних делова и унутрашње слободно повезивање елемената (Соловјов 1995б: 147-150). Соловјов је истакао да нико пре њега није овај Хегелов закон о три ступња применио на целовити развој свих сегмената општељудског организма (Соловјов 1995б: 179).¹⁰

Соловјов сматра да је човечанство органски субјекат историјског развитака. Збирни карактер је одлика сваког организма и то не умањује његово јединство. Као што мноштеност делова људског организма не смета човеку да буде појединачно биће, тако ни збирна природа човечанства не поништава његову индивидуалност. Сваки организам има основне делове, као и конститутивне органске системе који припадају свима. У организму човека делови су: глава, руке, ноге и др., а системи: нервни, крвни, систем за варење и сл. Када је реч о човечанству, његови саставни делови су народи и племена. Поред њих постоје и основни конститутивни системи који припадају целокупном људском роду и свим појединцима. Основни облици општечовечанског живота морају имати свој извор у начелима, који одређују саму природу човека. Има их три: воља, мишљење и осећање. Свака од ових форми има друштвену и личну страну. Воља за свој предмет има објективно добро, мишљење објективну истину, а осећање објективну лепоту (Соловјов 1995б: 150-151).

Сада ћемо поближе размотрити поменута три начела о којима говори Соловјов. Прво начело друштвеног живота је воља, коју човек пре свега усмерава ка спољашњој природи ради стицања средстава за опстанак. Зато је први аспект воље економска заједница чији је најелементарнији облик породица,¹¹ из чега се надаље рађа политичка

⁹ У свом делу *Руска религиозна филозофија* Коплстон ће нагласити како је Соловјов први руски систематски филозоф који је настојао да усклади филозофско учење са хришћанском вером (Коплстон 2003: 7).

¹⁰ За формулацију закона развоја заслужан је Хегел (в. Хегел 1987), а на биологију га је применио Херберт Спенсер (Соловјов 1995б: 147).

¹¹ Формирање економске заједнице је продукт човековог активног односа према природи чије сегменте обрађује у процесу производње. Соловјов наглашава економску функцију породице на

заједница или држава формирана на основу међусобних односа појединаца. Њен природни принцип јесте законитост или право. Соловјов истиче како човек „...не жели само материјалну егзистенцију коју обезбеђује економско друштво, и не само правну егзистенцију коју даје политичко друштво већ жели и апсолутну егзистенцију – потпуну и вјечну“ (Соловјов 1995б: 152). Воља, окренута Богу, тежи највишем циљу – вечном и блаженом животу и ствара духовну заједницу, Цркву. Остварење апсолутне егзистенције јесте највише добро. Дакле, човек кроз своје деловање и рад стиче материјална богатства, у оквиру политичке заједнице он остварује своје формално правне привилегије, али све то представља средство у покушају да се оствари и досегне крајњи циљ а то је остварење блаженства (Соловјов 1995б: 151-153).

Мишљење, као друго начело, такође има три аспекта, сматра Соловјов. То су фактографско, формално и апсолутно знање и њима одговарају: позитивна наука, филозофија и теологија.¹² Најпре, на основу посматрања и из искуства стиче се мноштво знања или чињеничких истина. То је први ступањ. Знање затим има и своје логичко савршенство, односно своју логичку истинитост, а то је други моменат, док трећи аспект јесте целовитост или апсолутни карактер знања односно његова апсолутна истинитост. Наиме „[у] позитивној науци центар свега јесте реална чињеница, у апстрактној филозофији – општа идеја, у теологији – апсолутно биће. Прва тако даје нужну материјалну основу сваком знању, друга му придаје идеалну форму, у трећој оно задобија апсолутни садржај и врховни циљ.“ (Соловјов 1995б: 153) Соловјов истиче да свет чињеница обезбеђује материјалну основу сваком знању, док кроз димензију логичког оно добија идеалну форму, а у подручју теологије остварује се његов апсолутни садржај (Соловјов 1995б: 153).

Осећање, као треће начело, пак задобија свој објективни израз у материјалној продукцији (то је техничко умеће чије највише домете остварује архитектура), естетском обликовању (то су лепе уметности у које спадају: вајарство, сликарство, музика и поезија) и стваралачком односу према трансцендентном свету (мистика). Пошто стваралаштво влада над знањем и практичном делатношћу, а ту је на првом месту мистика, онда она има значење највишег начела читавог живота општечовечанског организма. Соловјов примењује свој закон развика на историју и показује да је пре појаве хришћанства човечанство доживело прво стање – мешање. У старом паганству све је било сливено у религиозно јединство. Један заједнички корпус знања и умећа су чиниле: теологија, филозофија, наука, лепе уметности и техничка вештина (Соловјов 1995б: 155-160). Соловјов запажа да у „... области знања у тој епохи заправо уопште нема разлике између теологије, филозофије и науке – цјела та област представља једну недјелиivu цјелину која би се могла назвати теозофијом; област цркве, државе и економског друштва представља првобитно исто такво јединство у форми теократије; најзад, мистика, лијепа и техничка умјетност манифестују се као јединствено мистичко стваралаштво или теургија, а све заједно представља јединствену религиозну цјелину (Соловјов 1995б: 160). Други стадијум, у којем се дешава одвајање елемената, започео је са хришћанством које је одвојило свето од профаног. У светској историји најпре се држава раздвојила од Цркве, потом се народ издваја из државе (Француска револуција), да би се, на крају, народ распао на атоме, односно одвојене индивидуалности. У области мишљења исти процес одвајања доводи до позитивизма, а у области стваралаштва до утилитарног реализма. Тако су,

основу базичне поделе рада која постоји у њој.

¹² Ова подела на позитивну науку, филозофију и теологију асоцира на учење Огиста Конта о томе да свака грана нашег сазнања на свом путу развоја пролази кроз три важна теоријска стања. Први ступањ је теолошко или фиктивно стање, други моменат је метафизичко или апстрактно стање и трећа завршна фаза је научно или позитивно стање (в. Kont 1962).

сматра Соловјов, економски социјализам, позитивизам и утилитаризам последња реч западне цивилизације (Соловјов 1995б: 161-171). Али је у историји развитка човечанства то само други моменат, иза којег мора да следи наредни. Наиме, западна цивилизација није постала општечовечанска. Следећи моменат, који би требало да наступи, јесте моме-нат слободне синтезе. Према Соловјову, Русија је позвана да оствари ову будућу фазу.¹³ Трећи ступањ може да буде само откривење вишег, божанског реда ствари. Руски народ, уносом своје живе душе, требало би да представља посредника између људског света и божанске реалности (в. Соловјов 2006; 2014). Од њега се захтева да не робује искључивостима, да се не оријентише према појединачним интересима, као и да има веру у натчовечанску стварност (Соловјов 1995б: 173-175).¹⁴ Када се изведе то унутрашње сједињење, тада ће три највиша ступња бића (мистика у оквиру стваралаштва, теологија у области знања и Црква кроз начин вођења и осмишљавања друштвеног живота) чинити једну органску целину – религију. Мистика са уметношћу и техником образује *слободну теургију* или *целовито стваралаштво*; теологија са слободном филозофијом и науком слива се у *слободну теозофију* или *целовито знање*, док Црква са државом и народом образује *слободну теократију* или *целовиту заједницу* (друштво).¹⁵

Соловјов истиче да само органска синтеза теологије, филозофије и науке оличена у слободној теозофији може да садржи целовиту истину знања. И то је кључни став његове филозофије. При томе, ако се слободна теозофија одређује као целовито знање она то може бити или као целовита филозофија, или као целовита теологија, или као целовита наука, разлика је једино у „...полазишту и начину излагања, док су резултати и позитиван садржај исти“ (Соловјов 1995б: 181). У спису *Филозофске основе целовитог знања*, полазиште је филозофско мишљење, па се слободна теозофија овде разматра као филозофски систем. На крају, делатности свих органа живота у човечанству образују нову општу сферу целовитог живота, чија организација би требало да омогући остварење и испуњење свих важних људских потреба и жудњи (Соловјов 1995б: 173-179). Тиме се завршава општенисторијски увод.

Наредно поглавље, насловљено „О трима типовима филозофије“, показује недовољност свих врста емпиризма и рационализма. Наиме „[е]мпиризам, тежећи објективној спознаји мимо бића, која стоје иза њих, долази до субјективне сабласти; апстрактни идеализам, заснован на рационализму, постулирајући идеје по себи, без идеалних бића, добија уместо правих идеја, само опште апстрактне појмове, за које се потом испоставља да су субјективне мисли (Соловјов 1995б: 209)“. Соловјов доказује тезу да ако се доследно развију консеквенце основних претпоставки оба ова правца то води у њихово самоукидање, наиме, „...емпиризам доводи до негације спољног свијета, природе и спољашњег искуства као начина спознаје истинског бивствујућег, а рационализам доводи до негације субјекта спознаје и чистог мишљења као начина спознаје бивствујућег (будући да се негира и само бивствујуће)“ (Соловјов 1995б: 192). При томе он истиче да доследни

¹³ Уверење да ће Русија бити следећа велика цивилизација, ново доба и фаза у развоју човечанства, заступао је пре њега Данилевски (в. Данилевски 2007). Сматра се да је управо од њега ову идеју преузео и касније развио Освалд Шпенглер у књизи *Пронаст Запада* (в. Špengler 1989).

¹⁴ Соловјов образлаже идеју да су у првој фази развоја човечанстава превагу имале културе и заједнице на Истоку, те да су у другој етапи своју улогу одиграли народи Запада. Будући да је словенски свет био изузет од тих нижих начела, у даљем развоју човечанство би могло бити вођено принципима које би руски народ изнео у светској историји (Соловјов 1995б: 176).

¹⁵ У делу *Духовне основе живота* Соловјов каже: „[к]ао што божански елемент има свој саборни израз у Цркви, тако и чисто људски елемент има сличан израз у држави, па се према томе и богочовечанска повезаност исказује сабирно у слободном стапању Цркве и државе, при чему се ова последња јавља као *хришћанска држава*“ (Соловјов 2008: 107).

емпиризам разара, поред филозофије, и позитивну науку у теоријском виду, јер води спознавајућег субјекта од натуралистичке до идеалистичке позиције, чиме се открива да емпиризам, развијајући консеквентно своје тезе, постаје чист рационализам (Соловјов 1995б: 189-191). Тиме Соловјов показује неопходност трећег типа филозофије – мистицизма. Истина не припада теоријском знању у његовој одвојености, она није ни у логичкој форми спознаје нити у њеном искуственом садржају. Истина може бити само оно што је уједно добро и лепо. Она као целовита садржи своју стварност, разумност и смисленост. (Соловјов 1995б: 193).¹⁶

Мистичко знање је потребно филозофији, будући да емпиризам и рационализам, развијајући доследно своје поставке, долазе до самоукидајућих позиција, а скептицизам негира могућност било каквог знања. Соловјов наглашава да је скептицизам, као негација могућности знања, негирање сваке могуће филозофије и у том смислу је управо супротан слободној теозофији која представља свеукупно и целовито јединство свих филозофских усмерења (Соловјов 1995б: 195). Међутим, мистичко знање може да послужи само као основа истинске филозофије. Оно се мора даље подвргнути рефлексiji ума и задобити искуствену потврду. Показује се да целовито знање или слободна теозофија јесте највиши облик филозофије која је ујединила мистицизам, рационализам и емпиризам и направила мост према позитивној науци и теологији. Соловјов задржава старе називе за три саставна дела слободне теозофије (логика, метафизика, етика), али им додаје атрибут органска (Соловјов 1995: 193-195).¹⁷ Он истиче да је предмет слободне теозофије *истинско-бивствовање* у свом *објективном изразу* или идеји. Слободна теозофија прави отклон од једностраности емпиризма, рационализма и мистицизма, али истовремено обухвата целокупан њихов садржај. Заједно са мистицизмом она се темељи на безусловној, непосредној стварности бивствовања, али упркос њему признаје развој те стварности у идејама ума и у опитима (искуству) природе. Тако се постиже синтеза мистицизма, рационализма и емпиризма. При томе се развој слободне теозофије може остварити само уколико се уједно остварује и развој слободне теургије и теократије. Циљ истинске филозофије јесте ослобођење човека од свега спољашњег и његово сједињење с Богом, што је и циљ религије. Материјал целовитог знања даје се у опиту, с тим што ваља разликовати спољашње, унутрашње и мистичко искуство, при чему мистичко није својствено свим људима. Ове три врсте опита су хијерархијски поређане, највиши и најважнији је мистички (Соловјов 1995б: 198-205).

Првотни облик целовитог знања јесте умствено созерцање или интуиција (*intellektuelle Anschauung*, интелектуално опажање), чије се постојање доказује чињеницом уметничког стваралаштва. Предмет истинске филозофије је цео свет у својој општости. Филозофија изучава само биће. Али апсолутно праначело не може се назвати бићем: оно је начело сваког бића, свако биће јесте његов предмет. Бивствовање није биће, оно такође није ни небиће, јер је небиће лишено бића. Њега треба одредити као моћ или силу бића. Биће претпоставља однос према другом, оно је увек релативно, бивствовање је пак безусловно. Бивствовање јесте супстанција свега, укључујући и нас саме. Све што јесте,

¹⁶ Берђајев каже: „В. Соловјов увек тежи целовитости, тражи целовито сазнање. С целовитошћу је, по њему увек повезана не само истина и добро већ и лепота. Он остаје на линији Хегела и немачких романтичара. Отуда потиче његов универзализам и органицизам.“ (Берђајев 2008: 125) Повлачећи паралеле између руског мислиоца и Хегела, и Ф. Коплстон је истакао како Соловјовљева идеја о универзалној синтези науке, филозофије и религије подразумева став *да је истина целина* који се може наћи у уводном делу Хегелове *Феноменологије духа* (Koplston 1992: 234) (в. Hegel 1991).

¹⁷ Морамо напоменути да је Соловјов, на жалост успео да напише само три поглавља своје *Органске логики* те да је спис остао недовршен.

јесте једно, оно је дубље и изнад сваког бића. Биће јесте само површина, испод које се скрива истинско-бивствовање као апсолутно јединство (Соловјов 1995б: 205-223).

Исток је упознао бивствовање само у атрибуту његове апсолутне јединичности, али бивствовање јесте такође и начело мноштвености, није само „једно“ него је и „све“. Запад га је, са друге стране, спознао као мноштвеност. Истинска васељенска религија мора сјединити та два сазнања и остварити на земљи истинско „једно и све“. Не само наш ум него и наша воља захтевају апсолутно-бивствовање као апсолутно добро, а наша чула га захтевају као апсолутно лепо. Дакле, оно апсолутно јесте ништа и све. Ништа, јер оно апсолутно није нешто. Све, јер оно не може бити лишено нечег. Ако оно јесте ништа, онда биће за њега јесте друго; али је оно уједно и начело бића, тј. начело себи другог, према томе, оно је јединство себе и свог наспрамног. Овај логички закон само је апстрактни израз моралне чињенице љубави. Љубав је самонегација суштаства, потврђивање њиме другог, а том самонегацијом остварује се његово више самопотврђивање (Соловјов 1995б: 223-235).

Соловјов напомиње да би целовито знање требало да одговара свим потребама људског духа и да стога не може имати само теоријски карактер нити се може одвојити спознајни од моралног и уметничког аспекта. То би било могуће само уколико би се људски дух поделио на самостална бића: воља, разум, осећај. Стога је чисто теоријско знање као апстрактно научно умовање без повезаности са практичким и естетским увидима илузија. Засебне науке се односе према истини само као делови јединствене органске истине. Дакле теоријска сфера спознаје, практичка сфера воље и естетичка област осећаја имају исте конститутивне елементе, само се разликују по степену преваге једног од елемената у сваком од њих (Соловјов 1995б: 230-231).

У апсолутној различитости два центра или пола су начело јединичности и слободе, и начело мноштвености и нужности. Други пол јесте суштина или *prima materia* апсолутног. Први пол, позитивно ништа, производећи мноштвеност стално тријумфује над њим, остварујући се као позитивно јединство. Прва материја је тежња ка бићу, жеђ за бићем, вечни лик или идеја бивствовања. Разликујући биће од бивствовања као оног што га производи и начела које њиме влада, а у самом бивствовању разликујући два центра или пола, имамо три одређења: 1. слободно бивствовање (први центар), 2. нужност или прва материја (други центар), 3. биће или стварност, као њихов општи производ. Друго одређење, за разлику од трећег, назовимо суштином и тада добијамо: бивствовање, суштина, биће; или: моћ, нужност, стварност, или: Бог, идеја, природа (Соловјов 1995б: 235-241).

Идеја је оно што хоће постојећи, што он представља, што осећа. Као садржај воље постојећег, идеја је добро, као садржај његове представе она је истина, као садржај његовог осећања она је лепота. На крају, идеју можемо одредити као јединство или синтезу материје и форме. Она је нешто стварно и одређено бивствујуће, нека реалност – једном речју, идеја јесте суштаство (= бивство) (Соловјов 1995б: 267-287).

Дакле, слободна теозофија као знање има за предмет истински бивствујуће у његовој објективној манифестацији. Циљ слободне теозофије је унутрашње спајање човека са истински бивствујућим кроз разне облике искуства (психичко, физичко, мистичко) чија је основна форма интуиција а активни извор надахнуће. Слободна теозофија је систем истинске филозофије и представља целовито знање. Соловјов ће одбацити могуће скептичке приговоре против целовитог знања. У тзв. популарном скептицизму се тврди да ми због ограничености нашег ума не можемо имати никакву целовиту спознају о суштини ствари. При томе, то да је људски ум ограничен можемо знати или из искуства или *a priori*. Ако би се при том ослонили на историјско искуство могли бисмо само да констатујемо да до сада нисмо могли имати целовиту истину, али да то не подразумева

да ће и у будућности бити тако. Уколико би требало да о овоме знамо *a priori* онда би потврдили да нам је унапред позната суштина људског ума. Тиме се испоставља да се на метафизичкој спознаји заснива аргумент против сваке метафизике, што је позиција која сама себе руши. Школски скептицизам се усмерава или на предмет спознаје, или на његов субјекат или на саму спознају. Соловјов показује да ми, уколико разликујемо метафизичку суштину од појаве, морамо претпоставити њихову нужну корелацију тј. рећи да је ствар по себи основа сваке појаве.¹⁸ Ми можемо спознавати само у својим властитим представама, али оне нису саме по себи, оне претпостављају како објективан узрок тако и његову спознатљивост. Дакле, спознаја суштине ствари се мора сматрати извесном чиме је доказана могућност целовитог знања као метафизичке спознаје суштине ствари (Соловјов 1995б: 210-216).

Соловјов истиче да се могу уочити јасне фазе у развоју схватања знања на Западу. Најпре је у средњем веку доминирала разлика између профаног и световног знања. При томе се у оквиру природног знања није правила разлика између филозофије и науке, наиме, обе су, чинивши јединство, биле подређене теологији. При томе је теологија свој патронат преносила и на оне области које су биле искључиво подручје филозофије и науке и где би требало да су само разум и искуство имали право ауторитета. Међутим, од XVI века кроз процват рационализма почиње превласт принципа разума. Овај процес одвајања од патроната теологије коначно се заокружује у XVII веку када су се кристалисале две филозофске струје: рационалистичка (која се у крајњем облику, у Хегеловом систему, појављује као апсолутно знање) и емпиристичка (која ће се у XVIII и нарочито у XIX веку приближити наукама, које су се осамосталиле од филозофије, и ући у полемику са рационалистичким идејама). Соловјов сматра да се у актуелном времену позитивизам, обједињујући сва научна знања, супротставља теологији и метафизици. Међутим, наука у позитивистичком руху не може да да виши смисао човековом животу и раду будући да одустаје од питања о узроку појава и бића (*због чега и ради чега* нешто јесте) и бави се само питањима о фактичком стању ствари (*шта бива или шта се* појављује) чиме признаје своју теоријску немоћ и ограничење (Соловјов 1995б: 168-171).

Разматрајући сложен однос између филозофије, теологије и науке, Соловјов истиче да у почетном стању општељудског духа филозофија и наука, будући да нису самостално постојале, нису могле служити теологији. Тек када су се формирале самостална филозофија (са својим формама сазнања) и самостална наука (опремљена инструментима за прикупљање података и потпомогнута значајним историјским и емпиријским материјалом), ослобођене од баласта егоизма, могле су се усмерити ка вишем циљу спознаје којег им теологија даје (Соловјов 1995б: 177). Занимљиво је да Соловјов сматра како се теологија при том мора одрећи својих претензија да регулише и контролише област филозофије и науке, како је то чинила у средњем веку, јер „...само теологија која има под собом самосталну филозофију и науку може заједно са њима да се претвори у слободну теозофију, јер слободан је само онај ко даје слободу другима“ (Соловјов 1995б: 177-178).

Соловјов је истицао да је западна филозофија превише утемељена на разуму и да у перспективи таква оријентација неминовно води у материјализам. Очишћена од етичких, естетичких и религиозних елемената филозофска мисао западног света завршава у јаловом надмудривању, атеизму и одсуству одговорности за живот и свет у целини. У западној филозофији душа је престала бити предмет филозофског разматрања, а њу је

¹⁸ Појава је увек појава нечега, тј. бивствујућег по себи. Соловјов не спори субјективност наших категорија, онако како је то истакао Кант, али одбацује скептичку тврдњу да форме простора и времена, као и категорије разума, не могу имати ништа подударно изван граница наше спознаје.

заменила категорија психе у којој се процеси разматрају на хемијско-физичком плану или процењују кроз одређена патолошка стања. Западна филозофија показује равнодушност према моралним критеријумима процењивања. У оваквом логоцентризму влада спекулативни и аналитички ум. С друге стране, у оквиру Соловјовљеве мисли се не одбацује природно, већ долази до повезивања филозофије и религије, као и развијања *филозофије откровења*. Соловјов предлаже проширену концепцију знања која се не тиче само објективне истине већ која захтева поред сазнајног и шири антрополошки приступ.

Иако преузима важне идеје од Хегела, Шелинга, Конта и других значајних западноевропских филозофа, он их критички оцењује, развија и допуњује. Имајући целовит поглед на историју и токове ширења филозофске мисли на Западу, он увиђа њене странпутице и ограничења. При том је значајну пажњу посветио критици емпиризма, рационализма и скептицизма, истичући да је ове теоријске позиција немогуће консеквентно заступати и бранити јер се заснивају на самопобијајућим претпоставкама. Дали је излишно рећи да су управо ови правци главни стожер нововековне гносеолошке мисли на Западу. Њиховом анализом и критиком Соловјов предочава неминовну потребу за новим, целовитим приступом знању.

Литература

A History of Russian Philosophy, from the Tenth Through the Twentieth Centuries, volume II, (1994): by Valery A. Kuvakin (Editor), New York: Prometheus Books.

Берђајев, Никола, (2008): „Владимир Соловјов“, разговор из књиге Владимир Сергејевич Соловјов, *Духовне основе живота*, Београд: Логос.

Valery A. Kuvakin, (1994): „Vladimir Solovyov“, in *A History of Russian Philosophy, from the Tenth Through the Twentieth Centuries*, volume II, by Valery A. Kuvakin (Editor), New York: Prometheus Books, 436-454.

Данилевски, Николај Ј. (2007): *Русија и Европа*, Београд: Нолит: Досије.

Енциклопедија Руске филозофије, (2009): Београд: Логос: Укронија.

Kont, Ogist, (1962): *Kurs pozitivne filozofije: dva uvodna predavanja*, Beograd: Kultura.

Koplston, Frederik, (1992): *Ruska filozofija* , Beograd: BIGZ.

Коплстон, Фредерик, (2003): *Руска религиозна филозофија: изабрани аспекти*, Београд: Плато.

Соловјов, Владимир Сергејевич, (1994): *Изабрана дела*, том 1, *Филозофија морала*, Подгорица: Цид.

Соловјов, Владимир Сергејевич, (1995а): *Изабрана дела*, том 2, *Руско национално питање*, Подгорица: Цид.

Соловјов, Владимир Сергејевич, (1995б): *Изабрана дела*, том 3, *Филозофски списи*, Подгорица: Цид.

Соловјов, Владимир Сергејевич, (2006): *Светлост са Истока*, избор из дела, Београд: Логос.

Соловјов, Владимир Сергејевич, (2008): *Духовне основе живота*, Београд: Логос.

Соловјов, Владимир Сергејевич, (2014): *Исток и Запад*, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, (1987): *Nauka logike I–III*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Hegel, Georg Vilhelm Fridrih, (1991): *Fenomenologija duha*, Beograd: BIGZ.

Špengler, Osvald, (1989): *Propast zapada I–IV*, Beograd: Književne novine.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph, von (1996): *Berlinska propedeutika*, Zagreb: Demetra, Filofska biblioteka Dimitrija Savića.

**THE CONCEPT OF INTEGRAL KNOWLEDGE
IN THE PHILOSOPHY OF VLADIMIR SOLOVYOV**

In this paper, we deal with the idea of integral knowledge in Vladimir Solovyov, which permeates his entire creativity. First, we analyze the notions of unity and wholeness, which play a significant role in Russian religious philosophy within the theory of knowledge and anthropology. Then we focus on the specificity of Solovyov's determination of integral knowledge in relation to the conceptions of earlier Slavophiles, Khomyakov and Kirejevski, who took this conception from the works of the fathers of the Eastern Christian Church. Our goal is to, through the analysis of the concept of integral knowledge in Solovyov's philosophy, highlight the difference in his definition of knowledge in relation to the epistemological understandings that dominated the philosophical thought in the West. To that end, we will emphasize his views against empiricist and rationalist philosophical positions, as well as against skepticism.